

Քրեական դատավարությունը ողջամիտ ժամկետում իրականացնելու իրավական հիմունքները

Ավագյան Գ. Պ.

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա (Հայաստան, Երևան)

geoavagyan@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ օրենք, դատավարական ժամկետ, դատական համակարգ, դատական պաշտպանություն, ողջամիտ ժամկետ, քրեական, քրեական դատավարության, օրենսգիրք

Правовая основа для осуществления уголовного процесса в разумные сроки

Авагян Г.П.

Академия государственного управления РА (Армения, Ереван)

geoavagyan@gmail.com

Резюме: Эта статья посвящена раскрытию термина "разумный срок", его содержанию и юридическому описанию, который обеспечивает осуществление проблемы уголовного и уголовно-процессуального права. В статье автор подчеркнул важность термина "разумный срок", представил правовые механизмы для проведения уголовного производства в разумные сроки. Статья основана на международных правовых актах и национальных положениях.

Ключевые слова: закон, судебный срок, судебная система, судебная защита, разумный срок, уголовный, уголовный процесс, кодекс

Legal basis for implementation of criminal proceedings in reasonable term

Avagyan G.P.

Public Administration Academy of RA

geoavagyan@gmail.com

Abstract: This article is devoted to disclosure of the term "reasonable term", its contents and the legal description which provides implementation of a problem of the criminal and criminal procedure law. In article the author emphasized importance of the term "reasonable term", presented legal mechanisms for criminal proceedings in reasonable time. Article is based on the international legal acts and national provisions.

Keywords: law, judicial term, judicial system, judicial protection, reasonable term, criminal, criminal trial, code

Ողջամիտ ժամկետում գործերի քննությունն արդար դատաքննության իրավունքի առանցքային տարրերից է: Թե՛ քաղաքացիադատավարական և թե՛ քրեադատավարական հարաբերություններում ողջամիտ ժամկետի պահպանումը պահանջում է որոշակի չափորոշիչների առկայություն, քանի որ ողջամիտությունը չի կարող վերացական կարգով գնահատվել և յուրաքանչյուր գործի հանգամանքները որոշարկվում են անհատապես¹:

Քրեական դատավարությունում «ողջամիտ ժամկետ»-ի սկզբունքն անհրաժեշտ է դիտարկել

- սահմանադրաիրավական հարթության մեջ քրեական դատավարության օրենս-

գրքի մակարդակով ամրագրելու անհետաձգելիության ու կարևորության.

- ողջամիտ ժամկետի չափորոշիչների ամրագրման անհրաժեշտության տեսանկյունից եվրոպական նախադեպային իրավունքի հաշվառմամբ²:

ՀՀ Սահմանադրության 1995 թվականի տեքստի 39-րդ հոդվածում ամրագրված էր, որ յուրաքանչյուր ոք ունի իր խախտված իրավունքները վերականգնելու, ինչպես նաև իրեն ներկայացված մեղադրանքի հիմնավորվածու-

² Հարցի առնչությամբ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ դատավարական ժամկետների պահպանումը կարևոր նշանակություն ունի նաև դատավարության տեղադրության ողջամտության ապահովման համար, իսկ ողջամիտ ժամկետում դատաքննության իրավունքը Մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի հիմնարար սկզբունքներից է: <http://www.ombuds.am/resources/ombudsman/uploads/files/publications/b5220dd0b83b420a5ab8bb037a1e02ca.pdf>:

¹ St' u Van djik, p. Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. Antwerpen, Oxford: Intersentia, 2006, էջ 607:

թյունը պարզելու համար հավասարության պայմաններում, արդարության բոլոր պահանջների պահպանմամբ, անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից իր գործի հրապարակային քննության իրավունք: Ինչպես տեսնում ենք, այս հոդվածում «նոջամիտ ժամկետ» սկզբունքն ամրագրված չէ և այս սկզբունքի սահմանադրական ամրագրման կարևորությունը դեռ տվյալ ժամանակ արդար դատաքննության իրավունքի անբաժանելի բաղկացուցիչ չէր: Սկզբունքի ամրագրումը կապվում է այլ ժամանակի, մասնավորապես, Հայաստանի Հանրապետության կողմից Եվրոպայի խորհրդին անդամակցելու ժամանակահատվածի հետ: 2001 թվականին Հայաստանի Հանրապետությունն անդամակցելով Եվրոպայի խորհրդին, ստանձնեց օրենսդրական, կոնվենցիոն և ինստիտուցիոնալ պարտավորություններ: Կոնվենցիոնալ պարտավորությունների շրջանակներում 2002 թվականին Հայաստանի Հանրապետությունը վավերացրեց Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան, և միացավ մարդու իրավունքների պաշտպանության եվրոպական ընտանիքին ու 2005 թվականի նոյեմբերի 27-ի ՀՀ Սահմանադրության փոփոխություններով ամրագրվեց, որ յուրաքանչյուր ոք ունի իր խախտված իրավունքները վերականգնելու, ինչպես նաև իրեն ներկայացված մեղադրանքի հիմնավորվածությունը պարզելու համար հավասարության պայմաններում, արդարության բոլոր պահանջների պահպանմամբ, անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից *նոջամիտ ժամկետում* (ընդգծումն իմն է՝ հեղ.) իր գործի հրապարակային քննության իրավունք (հոդված 19):

ՀՀ դատարանների նախագահների խորհուրդը 13.06.2006 թվականի թիվ 98 որոշմամբ³ արձանագրեց, որ մեր երկրում կան որոշ խընդիրներ գործերի քննության նոջամիտ ժամկետների հետ կապված՝ ինչպես դատական պրակտիկայի, այնպես էլ օրենսդրության կատարելագործման տեսանկյունից: Միաժամանակ նշեց, որ գործի քննությունը պետք է իրականացվի հնարավորին սեղմ ժամկետում:

2015 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածը որակապես

նոր հարթության վրա դրեց «նոջամիտ ժամկետ» սկզբունքը, թեև ինչպես արդեն նշվեց, այս իրավունքը նախատեսված էր դեռևս նախորդ խմբագրությամբ: Ըստ որում, 63-րդ հոդվածի առաջին մասի բովանդակությունն այժմ ավելի լայն է և հստակ⁴: Նախկինում արդար դատաքննության իրավունքը կապվում էր խախտված իրավունքների վերականգնման կամ քրեական մեղադրանքի հիմնավորվածությունը պարզելու նպատակի հետ: Փոփոխված Սահմանադրությունը նախատեսում է ցանկացած գործող յուրաքանչյուր անձի արդար դատաքննության իրավունքը, որի բովանդակության ծավալներն ավելի լայն են:

Ուղջամիտ ժամկետի վերաբերյալ վերոհիշյալ սահմանադրական դրույթը վերարտադրում է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի առաջին կետի պահանջները: Սակայն, մարդու իրավունքների պաշտպանության եվրոպական կոնվենցիայով չի տրվում նոջամիտ ժամկետի հասկացությունը՝ մասնավորեցնելով ամիսներն ու տարիները: Այդ գնահատականը թողնված է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքին⁵:

Ուղջամիտ ժամկետի սկզբունքն ամրագրված է նաև Եվրոպական միության «Հիմնարար իրավունքների մասին» կանոնադրության 47-րդ հոդվածում: Եվրոպական միությունն այս առնչությամբ ընդունում է Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքում ամրագրված դիրքորոշումները: Այս սկզբունքը Եվրոպական Միության համակարգում ամփոփում է նախադեպային իրավունքի զարգացումն այս երաշխիքի վերաբերյալ:

Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 17-րդ հոդվածի համաձայն յուրաքանչյուր ոք ունի անկախ և անաչառ դատարանի կողմից իր գործի արդարացի, հրապարակային և *նոջամիտ ժամկետում* քննության իրավունք⁶: Ժամկետների

⁴ Տե՛ս http://lawlibrary.info/ar/books/giz2016-ar-Brief_explanations_of_Constitution_2016.pdf

⁵ Տե՛ս Reasonable time. Guy Van Cruen Eulex Judge:

⁶ Տե՛ս Սամվել Դիլբանդյան, Մի քանի նկատառումներ նախաքննության ժամկետների երկարացման իրավական կարգավորման վերաբերյալ, Երևան, 2015թ., էջ 35: http://ysu.am/files/04S_Dilbandyan.pdf

³ Տե՛ս http://lawlibrary.info/ar/books/giz2016-ar-Brief_explanations_of_Constitution_2016.pdf

սահմանումը քրեական դատավարությունում նաև մասնավոր անձանց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության կարևոր երաշխիք է: Պատահական չէ, որ Եվրոպական դատարանը բազմիցս անդրադարձել է ինչպես մինչդատական վարույթում, այնպես էլ դատական քննության ընթացքում «ողջամիտ ժամկետում գործերի քննության» հասկացությանը: Պետք է նշել, որ այն որպես սկզբունք ամրագրվեց ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծի 24-րդ հոդվածում, որի հիմքում ընկած է ողջամիտ ժամկետում դատարանի առջև կանգնելու մեղադրյալի իրավունքը:

ՀՀ քրեական դատավարության 388-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ վերաքննիչ դատարանը պարտավոր է գործը քննել և որոշում կայացնել *ողջամիտ ժամկետում*: Գործի քննության ողջամիտ ժամկետը որոշելիս հաշվի է առնվում նաև առաջին ատյանի դատարանում գործի քննության ժամկետը:

ՀՀ քրեական դատավարության 417-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ վճռաբեկ դատարանը դատական նիստում գործը քննում է *ողջամիտ ժամկետում*: Հարկ է նշել, որ, ի տարբերություն գործող օրենսգրքի, քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի 194-րդ հոդվածի առաջին մասն ամրագրում է, որ մինչդատական վարույթում հանրային քրեական հետապնդումն այն հարուցելու պահից չի կարող տևել ավելի, քան երկու ամիս ոչ մեծ ծանրության հանցանքի վերաբերյալ վարույթով, չորս ամիս միջին ծանրության հանցանքի վերաբերյալ վարույթով, ութ ամիս ծանր հանցանքի վերաբերյալ վարույթով, տասը ամիս առանձնապես ծանր հանցանքի վերաբերյալ վարույթով: Ըստ այդ հոդվածի երկրորդ մասի՝ բացառիկ դեպքերում, երբ դա է պահանջում արդարադատության շահը, նախատեսված ժամկետները վերադաս դատախազի կողմից կարող են երկարացվել առավելագույնը երկու ամսով: Այսպիսով, փաստորեն, ամրագրվում է անձի նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնելու առավելագույն ժամկետները:

Քրեադատավարական նորմերի վերլուծությունը վկայում է այն մասին, որ՝

1. *Inter alia*, ողջամիտ ժամկետն ամրագրված է որպես քրեադատավարական ունիվերսալ սկզբունք, որպես արդար դատաքննության իրավունքի օրգանական մաս և որ

դատավարական ժամկետները դատավարական բոլոր մասնակիցներին պետք է հնարավորություն տան իրականացնելու իրենց իրավունքներն ու պարտականությունները⁷: Ըստ որում, մրցակցային դատավարական ձևի պայմաններում ավելի մեծ ուշադրություն է դարձվում ողջամիտ ժամկետներում դատարանի առջև կանգնելու մասին անձի իրավունքի իրացմանը,

2. առաջին ատյանի, վերաքննիչ և վճռաբեկ դատարանները սահմանափակված են գործի քննության և որոշման կայացման ողջամիտ ժամկետներով:

Որքան էլ վերոհիշյալ քրեադատավարական նորմերը վկայում են ողջամիտ ժամկետներում վարույթի իրականացման մասին, այնուամենայնիվ, դրա չափորոշիչներն օրենքում տրված չեն: Թեև Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրքն ամրագրում է դատարանի պարտավորությունն իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ դատական պաշտպանության վերաբերյալ՝ օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ և անաչառ դատարանի կողմից, գործի արդարացի, հրապարակային և ողջամիտ ժամկետում քննության միջոցով, այնուամենայնիվ դա ևս նշված հարցում սպառնիչ չէ: Դրա համար էլ բացի պետության պարտավորությունից, դատական օրենսգրքում տրված են ողջամիտ ժամկետի որոշման որոշակի չափորոշիչներ, որպիսիք են՝

1) գործի հանգամանքները, ներառյալ՝ իրավական և փաստական բարդությունը, վարույթի մասնակիցների վարքագիծը և վարույթի մասնակցի համար գործի տևական քննության հետևանքները,

2) հնարավոր սեղմ ժամկետում գործի քննությունն ու լուծումն իրականացնելու նպատակով դատարանի կատարած գործողությունները և դրանց արդյունավետությունը,

3) գործի քննության ընդհանուր տևողությունը,

4) Բարձրագույն դատական խորհրդի սահմանած՝ գործի քննության միջին ուղենիշային տևողությունը¹: Այս առնչությամբ հարկ է ընդգծել, որ Բարձրագույն դատական խոր-

⁷ St' u Сокол П. Я. Процессуальные гарантии быстроты предварительного расследования: Дисс. канд. юрид. наук. М., 1990, էջ 79:

հուրդը դեռևս չի մշակել գործի քննության միջին ուղենիշային տևողության չափանիշները: Թեև Բարձրագույն դատական խորհուրդն իր 2018 թվականի «ՀՀ-ում արդարադատության արդյունավետության համալիր բարելավման հայեցակարգ»-ի⁸ մեջ ամրագրել է, որ անհրաժեշտ է որակական փոփոխություններ իրականացնել դատարանի մատչելիության ու ողջամիտ ժամկետներում գործերի քննության հիմնարար սկզբունքների իրացման համար, բայց այդ ուղղությամբ աշխատանքներ դեռևս արված չեն: Բացի այդ, հարկ է նշել, որ գործող Դատական օրենսգրքի «Դատական վիճակագրության վարումը և հրապարակայնության ապահովումը» վերտառությամբ 21.1-րդ հոդվածի 9-րդ մասն ամրագրում է, որ առաջին ատյանի յուրաքանչյուր դատարանի և դատավորի վերաբերյալ՝ ըստ քրեական, քաղաքացիական և վարչական գործերի, հրապարակվում են, մասնավորապես, հետևյալ տվյալները (տեղեկությունները)՝ 1. գործի քննության միջին տևողությունը՝ ըստ նիստերի քանակի. 2. գործի քննության միջին տևողությունը՝ ըստ ժամանակի (հաշվարկի միավոր՝ ժամ) (այդ թվում՝ ըստ դատաքննության նախապատրաստության, դատաքննության և դատական ակտի կայացման փուլերի միջին տևողության): Չնայած այս օրենսդրական պահանջներին՝ դատարանների գործունեության վերաբերյալ հրապարակային տվյալների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ այդպիսի վիճակագրություն ներկայում չի վարվում, ինչը հնարավորություն չի տալիս վերհանել դատական ատյանների կողմից գործերի քննության միջին տևողությունը: **Ուստի, կարծում ենք, որ այդպիսի վիճակագրական տվյալների մշակումն ու վերլուծությունը, դրանց արդյունքների հրապարակումն ուղղորդող նշանակություն կարող են ունենալ գործերի քննության ողջամիտ ժամկետների չափանիշների պատճառները վերհանելու, ըստ այդմ դատական պրակտիկայի կատարելագործմանն ուղղված ընդհանուր միջոցառումներ իրականացնելու առումով:** Մինևս ժամանակ, ՀՀ ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարաններում քրեական գործերի քննության վերաբերյալ՝ 2015-2017 թվականների հաշվետվություն-

ների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ տվյալ տարում անավարտ գործերի քանակի ավելացման և դրանով պայմանավորված՝ հաջորդ տարում դատարանների ծանրաբեռնվածության աճի միտում կա:

Վերը նշված չափորոշիչների սահմանագծումը խոսում է այն մասին, որ պետությունը փորձել է ապահովել դատավարության մասնակիցների պաշտպանությունը դատաքննության անհարկի ձգձգումներից, որից էլ կախված է արդարադատության որակն ու արդյունավետությունը: Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի 1987 թվականի սեպտեմբերի 17-ի քրեական արդարադատության պարզեցմանն ուղղված թիվ R(87)18 հանձնարարականում նշվում է, որ հանցագործությունների բացահայտման հապաղումը վարկաբեկում է քրեական դատավարությունը և ընդհանուր առմամբ բացասաբար է անդրադառնում արդարադատության պատշաճ իրականացման վրա⁹: Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեն իր DH (97) հանձնարարականում¹⁰, որն ընդունվել է Իտալիայում ձևավորված քաղաքացիական գործերի քննության ողջամիտ ժամկետների խախտման պրակտիկայի կապակցությամբ, ընդգծել է, որ «արդարադատության իրականացման չափազանց ձգձգումը լուրջ վտանգ է ներկայացնում իրավունքի գերակայության համար»: Ներպետական մարմիններում դատաքննության կամ այլ իրավական վարույթի տևողության ժամկետը գնահատելիս Եվրոպական դատարանն առաջնորդվում է նաև այն սկզբունքով, որ ողջամիտ ժամկետի պահանջի խախտումը կարող է կատարվել միայն պետության մեղքով տեղի ունեցած ձգձգումներով: Ընդ որում, պատասխանող Կառավարությունը չի կարող քաղաքացիական և քրեական գործերի քննությունը ողջամիտ ժամկետում կազմակերպելու իր պարտավորությունից շեղումը պատճառաբանել ներպետական դատարանների ծանրաբեռնվածությամբ: Եվրոպական դատարանը

⁸ Տե՛ս <http://court.am/news/21-08-2018/Հայեցակարգ.pdf>

⁹ Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի՝ 1987 թվականի սեպտեմբերի 17-ի քրեական արդարադատության պարզեցմանն ուղղված թիվ R(87)18 հանձնարարականը: [http://www.barobirlik.org.tr/dosyalar/duyurular/hsykkanunteklifi/recR\(87\)18e.pdf](http://www.barobirlik.org.tr/dosyalar/duyurular/hsykkanunteklifi/recR(87)18e.pdf)

¹⁰ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եւ հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին 1950թ. նոյեմբերի 4-ի կոնվենցիայի մեկնաբանություն. Երևան 2005թ. էջ 45:

բազմիցս մերժել է պատասխանող կառավարությունների նման պատճառաբանությունը, ընդգծելով որ Եվրոպական կոնվենցիան պայմանավորվող պետություններին պարտավորեցնում է իրենց իրավական համակարգերը կազմակերպել այնպես, որ դատարանները կարողանան ապահովել Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի պահանջները՝ ներառյալ «ողջամիտ ժամկետի» պահանջը¹¹:

Եվրոպական դատարանը մշակել է այն չափանիշները, որոնցով պետք է առաջնորդվեն պայմանավորվող պետությունների իրավասու մարմինները ժամկետների ողջամտությունը գնահատելիս: Այդպիսիք են՝

- գործի բարդությունը,
- Եվրոպական դատարան դիմած անձի, ինչպես նաև պետաիշխանական մարմինների վարքագիծը, որոնց պատճառով ձգձգվել է գործի քննությունը,
- դիմողի համար դատաքննության առարկա հանդիսացող արժեքի կարևորությունը:

Գործի բարդությունը որոշելիս Եվրոպական դատարանը ելակետային է համարում մի շարք չափանիշներ, նշելով որ բարդությունը կարող է կապված լինել ինչպես փաստի, այնպես էլ իրավական տեսակետների հետ: Այդ հարցում դատարանը մեծ նշանակություն է տալիս հետևյալ գործոններին. հաստատման ենթակա փաստերի բնույթին, մեղադրյալների և վկաների թվաքանակին, միջազգային գործոններին, ինչպես նաև դատավարությանը նոր անձանց ներգրավմանը: Սակայն այս ցանկը նույնպես չի կարելի սպառիչ համարել: Այսպես՝ Ալենեն ընդդեմ Ֆրանսիայի գործով Դատարանը որպես գործը բարդացնող հանգամանքներ նշեց պետության պատասխանատվության հետ կապված դեպքերը, ընդգծելով որ գործի բարդությունը չի կարող լիովին արդարացնել դատական քննության սևողությունը: Տվյալ բարդ գործով, որի քննությունը ազգային դատարաններում տևել էր 11 տարի և 6 ամիս, Եվրոպական դատարանը փաստեց

ողջամիտ ժամկետի խախտումը¹²: Գործի բարդությունը որոշելիս Եվրոպական դատարանը հաշվի է առնում նաև ժամանակի և տարածության առումով այն հեռավորությունը, որ կա քննվող դեպքերի կամ փաստերի և դատավարական գործընթացի միջև¹³:

Դիմումատուի վարքագծի վերաբերյալ պահանջվում է, որպեսզի դիմումատուն ողջամտություն ցուցաբերի իրեն առնչվող դատավարական քայլերի կատարման հարցում, ձեռնպահ մնա ձգձգելու հնարքների գործադրումից և օգտվի ներպետական օրենսդրությամբ տրամադրվող շրջանակներից՝ վարույթը կրճատելու համար:

Համապատասխան մարմինների վարքագծի վերաբերյալ անհրաժեշտ է նշել, որ պետությունն է պատասխանատու իր բոլոր մարմինների համար, ըստ որում, ոչ միայն դատական մարմինների, այլև բոլոր հասարակական հաստատությունների համար¹⁴: Նույնիսկ այնպիսի իրավական համակարգերում, որոնցում կիրառվում է այն սկզբունքը, որ ընթացակարգի իրականացման նախաձեռնությունը վերապահվում է կողմերին, վերջիններիս վերաբերմունքը դատարաններին չի ազատում արագ կերպով դատաքննություն ապահովելու պարտավորությունից, ինչը պահանջվում է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով¹⁵:

Դիմողի համար դատաքննության առարկա հանդիսացող արժեքի կարևորության մասին խոսելիս պետք է ընդգծել այն գործերի շրջանակը, որոնք իրենց բնույթով պահանջում են քննության հատուկ արագություն եւ ընթացակարգ:

ՀՀ դատական օրենսգրքում ողջամիտ ժամկետի որոշման օրենսդրական չափանիշների շրջանակը սպառիչ չէ և կարող է համարվել: Այս առումով նաև հատկանշական է Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքների և

¹¹ Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի՝ 1987 թվականի սեպտեմբերի 17-ի քրեական արդարադատության պարզեցմանն ուղղված թիվ R(87)18 հանձնարարականը: [http://www.barobirlik.org.tr/dosyalar/duyurular/hsykkanunteklifi/recR\(87\)18e.pdf](http://www.barobirlik.org.tr/dosyalar/duyurular/hsykkanunteklifi/recR(87)18e.pdf)

¹² Տե՛ս և Нила Моул, Катарина Харби, Л.Б.Алексева. Статья 6: право на справедливое судебное разбирательство. М. 2001, էջեր 36-37: Տե՛ս նաև Европейский суд по правам человека. т. 1, М. 2000, էջեր 89, 91:

¹³ Տե՛ս Տե՛ս Донна Гомьен, Давид Харрис, ЛеоЗваак. Европейская конвенция по правам человека и Европейская социальная хартия: правоипрактика, перев. сангл., М. 1998, էջ 214:

¹⁴ Տե՛ս Martins Moreira v Portugal § 60:

¹⁵ Տե՛ս Pafitis - ը եւ այլք ընդդեմ Հունաստանի , § 93, Tierce - ն ընդդեմ Սան Մարինոյի , § 31, Sürmeli - ն ընդդեմ Գերմանիայի [ՄՊ], § 129:

իրավունքի գերակայության գլխավոր տնօրինության 2017 թվականի կարծիքը՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի վերաբերյալ առ այն, որ թեև գործին բնորոշ հանգամանքների բացակայության պարագայում անհնար է ճշգրիտ նշել, թե որ ժամկետը կլինի «ողջամիտ», այս դրույթի ձևակերպումը կարող է խստացվել՝ ամրագրելով որ դատավորները և դատախազները պարտականություն ունեն երաշխավորելու, որ ջանասիրաբար հետամուտ են քրեական վարույթի իրականացմանը, որում իրենք ներգրավված են¹⁶:

Անդրադառնալով եվրոպական նախադեպային իրավունքին, հարկ է նշել, որ ի լրումն վերոհիշյալի, քննարկվող հարցում կարևորվում են հետևյալ գործոնները՝

- վարույթն սկսելու պահը,
- վարույթն ավարտելու պահը,
- ողջամիտ ժամկետի գնահատումը:

Դատավարական գործողությունների սկիզբ դիտարկվում է մեղադրանք ներկայացնելու պահը¹⁷: «Ողջամիտ ժամանակ»-ը սկսում է հաշվարկվել մինչ գործը դատարան ներկայացնելը՝ կալանավորելու պահից: Եկլեն ընդդեմ Գերմանիայի գործով¹⁸ դատարանն իր որոշման մեջ նշել է, որ, քրեական գործով ողջամիտ ժամկետը, որի մասին խոսվում է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի առաջին կետում, սկսում է ընթանալ այն պահից, երբ անձին մեղադրանք է առաջադրվել, որը կարող է տեղի ունենալ ավելի վաղ, քան գործը դատարան կհասնի, կալանավորման օրվանից, այն ամսաթվից, երբ շահագրգռված անձը պաշտոնապես տեղեկացվել է, որ նրա նկատմամբ հարուցված է քրեական գործ, կամ պաշտոնապես տեղեկացվել է, որ նրա նկատմամբ հարուցված է քրեական գործ, կամ այն ամսաթվից, երբ սկսվել է նախաքննությունը: Մեղադրանքը Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի կետի նպատակների ներքո կարելի է բնորոշել որպես իրավասու իշխանությունների կողմից անձի պաշտոնապես տեղեկացումն առ այն, որ գոյություն ունեն հիմքեր՝ պնդելու վերջինիս կողմից քրեորեն պատժելի իրավախախտում կատարելու մասին:

Եվրոպական դատարանը պատասխանել է նաև այն հարցին, թե որոնք են ողջամիտ ժամկետի սահմանները: Արդեն հիշատակված Եկլեն ընդդեմ Գերմանիայի գործով Դատարանը նշել է, որ ինչ վերաբերում է ավարտվելու ժամանակին, ապա քրեական գործերով այն ժամանակահատվածը, որի վրա տարածվում են 1-ին կետի պահանջները, ներառում է գործի ընթացքի ամբողջ ժամանակը՝ ներառյալ վերաքննիչ գործընթացը: Գործի քննության ինչպիսի տևողությունը պետք է համարել ողջամիտ, և ինչպիսի՞նք ոչ:

Այս հարցին միանշանակ պատասխան չի կարող տրվել, ինչի առթիվ բազմիցս է արտահայտվել Եվրոպական դատարանը: Մասնավորապես, Պրետոն և այլոք ընդդեմ Իտալիայի գործով¹⁹ Դատարանը նշել է, որ դատական քննության տևողության ողջամտությունը յուրաքանչյուր դեպքում անհրաժեշտ է լինում գնահատել ըստ տվյալ գործի կոնկրետ հանգամանքների և դատարանի պրակտիկայում ձևավորված չափանիշների, այն է՝ գործի բարդությունը, կողմերի վարքագիծը, դատական իշխանությունների վարքագիծը՝ հաշվի առնելով գործի քննությունը: Օրինակ՝ Իտալիայի դատարաններում գործի քննությունն ընդհանուր առմամբ տևել էր 3 տարի 6 ամիս և 5 օր, սակայն Եվրոպական դատարանը գտավ, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի պահանջների խախտում տեղի չի ունեցել, այսինքն՝ գործը քննվել է ողջամիտ ժամկետներում:

Ինչ վերաբերում է ժամկետն ավարտելու հարցին, ապա այն սովորաբար տարածվում է քննարկվող ամբողջ վարույթի վրա՝ ներառելով բողոքարկման վարույթը՝ ընդհուպ մինչև վեճը լուծող որոշման ընդունումը: Ուստի, ողջամիտ ժամկետի պահանջը կիրառվում է իրավական վարույթի բոլոր այն փուլերի նկատմամբ, որոնք ուղղված են վեճը լուծելուն՝ չբացառելով գործն ըստ էության լուծող վճռին հաջորդող փուլերը²⁰:

Վարույթի տևողության ողջամտությունը որոշվում է գործի այն հանգամանքների լույսի ներքո, որոնք պահանջում են ընդհանուր

¹⁶ Տե՛ս <https://rm.coe.int/16806ef4c5>

¹⁷ Տե՛ս Neumeister v. Austria, էջ 18:

¹⁸ Տե՛ս Deweer v. Belgium, էջ 42:

¹⁹ Տե՛ս *U Preto and others v Italy*, § 28:

²⁰ Տե՛ս Ուղեցույց Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի վերաբերյալ: Արդար դատաքննության իրավունք, էջ 72: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_HYE.pdf#page72

գնահատում: Եթե վարույթի որոշակի փուլեր ինքնին անցկացվում են ընդունելի արագությամբ, ապա վարույթի ընդհանուր տևողությունը կարող է այնուամենայնիվ գերազանցել ողջամիտ ժամկետը²¹: Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը պահանջում է, որ դատական վարույթն արագացված լինի, սակայն այն նաև սահմանում է արդարադատության պատշաճ իրականացման առավել ընդհանուր սկզբունքներ: Այս հիմնարար պահանջի տարբեր տեսակյունների միջև պետք է հաստատվի արդար հավասարակշռություն:

Հարկ է ընդգծել, թե քրեական վարույթի տևողությունը որոշելիս ինչպե՞ս է պարզվում ժամկետի ողջամտությունը: Այս դեպքում դատարանը պետք է հաշվի առնի այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են գործի բարդությունը, դիմումատուի վարքագիծը և համապատասխան վարչական ու դատական մարմինների վարքագիծը²²:

Հայաստանի Հանրապետությունում քրեական արդարադատություն իրականացնելիս կարևոր է հաշվի առնել ՄԻԵԴ-ի կողմից նախադեպային իրավունքում ձևավորված իրավական դիրքորոշումներին՝ անհատական մոտեցում ցուցաբերելով յուրաքանչյուր գործ քննելիս: Մեր կարծիքով՝ թե՛ օրենսդիրը և թե՛ Բարձրագույն դատական խորհուրդը /վերջինս, որպես ուղենիշային նորմեր սահմանող մարմին/ պետք է նաև հատուկ ուշադրություն դարձնեն ու ամրագրեն ողջամիտ ժամկետի սահմանների ու դրա պահպանման վրա:

Ողջամիտ ժամկետի պահպանման վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի Արդարադատության արդյունավետության եվրոպական հանձնաժողովը (CEPEJ) վերջին տարիներին մշակել է առաջարկություններ և նշել, որ ողջամիտ ժամկետի սկզբունքի կատարածումը կախված է մի շարք գործոններից, մասնավորապես՝ գործի ընթացքի նկատմամբ դատական հսկողությունից, գործերի մշտադիտարկումից, ուշացումները կանխորոշելուն ուղղված միջոցների նախատեսումից ու

ձգձգման հետևանքով առաջացող ենթադրյալ ռիսկերը նվազեցնելուց²³:

Ողջամիտ ժամկետի ամրագրման և պահպանման վերաբերյալ եվրոպական չափորոշիչներից որոշ մասեր պետությունները ներառել են իրենց քրեադատավարական օրենսգրքերում, մասնավորապես՝

Լեհաստանի քրեական դատավարության օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի համաձայն քրեական դատավարության օրենսգրքի նպատակն է՝ սահմանել կանոններ, որոնք կապահովեն գործի ելքը, որը հասանելի կլինի ողջամիտ ժամկետում:

Նույն օրենսգրքին ամրագրում է, որ դատարանը կարող է գործը հետ ուղարկել դատախազին՝ նախապատրաստական գործընթացները ավարտելու կարգով...որն էլ հնարավորություն կտա դատարանին ողջամիտ ժամկետում ճիշտ որոշում կայացնել²⁴:

Բուլղարիայի քրեական դատավարության օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի առաջին կետի համաձայն դատարանը գործը պետք է քննի ողջամիտ ժամկետում: Դատախազն ու հետաքննող մարմինները պարտավորված են ապահովել նախաքննության իրականացումը քրեական օրենսգրքով սահմանված ժամկետի շրջանակներում²⁵:

Ֆրանսիայի քրեական դատավարության օրենսգրքի 1-ին հոդվածի համաձայն մեղադրյալի նկատմամբ վերջնական դատական ակտը պետք է կայացվի ողջամիտ ժամկետում²⁶:

Լատվիայի քրեական դատավարության օրենքի 14-րդ հոդվածի համաձայն յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի քրեական վարույթը ողջամիտ ժամկետում, այսինքն՝ առանց չհիմնավորված ուշացման ավարտելու: Քրեական դատավարական գործողությունների ավարտը ողջամիտ ժամկետում կապված է գործի ծավալի /բարդության/, իրավական ընթացակարգերի, դատավարական ծավալի, դատա-

²¹ Տե՛ս Dobbertin v France, § 44:

²² Տե՛ս König v Germany, § 99, Neumeister v Austria, §21, Ringeisen v Austria, §110, Pélissier-ը and Sassi v France §67, Pedersen and Baadsgaard - ն v Denmark, §45: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_HYE.pdf#page72

²³ Տե՛ս

http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Zakonodaja_in_okumenti/knjiznica/bled_proceedings.pdf

²⁴ Լեհաստանի քրեական դատավարության օրենսգրքը, տե՛ս www.legislationline.org

²⁵ Բուլղարիայի քրեական դատավարության օրենսգրքը, տե՛ս <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/21344>

²⁶ Տե՛ս <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/21375>

վարությունում ներգրավված անձանց՝ իրենց պարտավորությունների կատարման հանդեպ ունեցած վերաբերմունքի և այլ օբյեկտիվ պատճաններ: Քրեական վարույթը, որում կիրառված է ազատությունից զրկելու հետ կապված խափանման միջոցը, ողջամիտ ժամկետի ապահովման հարցում առավելություն ունի այլ քրեական գործընթացների համեմատ: Անչափահասների հետ կապված քրեական վարույթն ողջամիտ ժամկետի մասով առավելություն ունի չափահասների գործով նմանատիպ վարույթների նկատմամբ: Ողջամիտ ժամկետը չպահպանելը կարող է հիմք հանդիսանալ Լատվիայի քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված վարույթի դադարեցման համար²⁷:

Մոլդովայի քրեական դատավարության օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի համաձայն յուրաքանչյուր ոչ արդար դատաքննության իրավունք ունի, ինչպես նաև անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում գործի ելքի՝ Մոլդովայի քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված կարգով: Նույն օրենսգրքի մեկ այլ դրույթով սահմանվում է, որ քրեական հետապնդումն ու գործի քննությունը իրականացվում են ողջամիտ ժամկետներում: Քրեական գործի քննության ողջամիտ ժամկետների չափորոշիչներն են. գործի բարդությունը, դատավարության մասնակիցների վարքագիծը, դատական իշխանության և քրեական հետապնդման մարմինների վարքագիծը, շահագրգիռ անձի համար դատավարության արժեքը /կարևորությունը/, տուժողի անչափահասությունը: Քրեական հետապնդումը ողջամիտ ժամկետներում ապահովվում է դատախազի կողմից, իսկ քրեական գործի դատաքննությունը՝ համապատասխան դատական աստանի կողմից: Այն դեպքում, երբ քրեական հետապնդման կամ դատաքննության ընթացքում կոնկրետ գործով սպառնալիք է ստեղծվում ողջամիտ ժամկետի խախտման, ապա դատավարության մասնակիցները կարող են քրեական հետապնդման մարմին կամ դատական աստանին դիմել, ով քննում է ըստ էության գործը՝ քրեական հետապնդման կամ դատավարության արագացման դիմումով: Դիմումի քննությունն իրակա-

նացվում է կողմերի բացակայությամբ հինգ աշխատանքային օրվա ընթացքում այլ դատավորի կամ դատավորների այլ կազմով, որը քննում է կոնկրետ գործը: Քրեական հետապնդման մարմինը կամ դատական աստանը պատճառաբանված որոշում են կայացնում ըստ դիմումի, որով պարտավորեցնում են համապատասխանաբար քրեական հետապնդման մարմինը կամ դատական աստանը, որն ըստ էության քննում է գործը՝ դատավարական գործողությունների կատարման՝ անհրաժեշտության դեպքում որոշակի ժամկետ սահմանել պրոցեսի արագացման համար կամ էլ դիմումը մերժել: Ընդ որում, որոշումն ենթակա չէ բողոքարկման²⁸:

Ռումինիայի քրեական դատավարության օրենսգրքի 8-րդ հոդվածի համաձայն դատական մարմինները պարտավորված են իրականացնելու քրեական հետապնդում և դատաքննություն՝ դատաքննության երաշխիքների և կողմերի իրավունքների համապարփակ ապահովմամբ և միջոցներ են ձեռնարկում հանցագործությունը բացահայտելու ուղղությամբ. ցանկացած մեղավոր և հանցագործություն կատարած անձ քրեորեն պատժելի են օրենքով սահմանված կարգով՝ ողջամիտ ժամանակի ընթացքում²⁹:

Շվեյցարիայի քրեական դատավարության օրենսգրքի 127-րդ հոդվածի համաձայն կողմերը կարող են նշանակել երկու կամ ավելի իրավական գործակալ՝ դատավարությունը չպատճառաբանված չձգձգելու համար³⁰:

Բոսնիայի և Հերցեգովինայի քրեական դատավարության օրենսգրքի 14-րդ հոդվածի համաձայն մեղադրվող կամ կասկածյալ անձինք պետք է դատարանի առաջ բերվեն նվազագույն ողջամիտ ժամկետում և գործերը պետք է քննվեն առանց ուշացման՝ այն օրվանից մեկ տարվա ընթացքում, երբ հաստատվել է մեղադրական ակտը: Դատարանը նույնպես դատավարությունը չպետք է իրականացնի ուշացումներով: Կալանավորման ժամկետը պետք

²⁷ Լատվիայի քրեական դատավարության օրենք, տե՛ս <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/21415>

²⁸ Տե՛ս <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/21427>:

²⁹ Տե՛ս <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/21462>:

³⁰ Տե՛ս <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/21477>:

է իրականացվի կարճագույն անհրաժեշտ ժամկետում³¹:

Վերլուծելով միջազգային փորձը, կարող ենք նշել, որ զարգացած երկրների օրենսդրությունը ելնում է հիմնականում կոնկրետ ժամանակի սահմանումից, մինչդեռ վերջին տարիներին իրենց օրենսդրական ակտերում փոփոխություններ կատարած զարգացող երկրների օրենսդրական ակտերում փորձ է արվել չափորոշիչների ամրագրմամբ ապահովել ողջամիտ ժամկետի սկզբունքը:

Հատկանշական են նաև օրենսդրական ակտերում այնպիսի եզրույթների օգտագործումը, ինչպիսիք են նվազագույն ողջամիտ ժամկետ, նվազագույն անհրաժեշտ ժամկետ և այլն:

Անկախ սահմանադրական ամրագրումից և քրեադատավարական օրենսգրքում ողջամիտ ժամկետի վերաբերյալ ամրագրումից, հարկ է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում 2017 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացված բողոքների շրջանակներում բարձրացվել են քրեական գործերի քննության ձգձգման՝ ողջամիտ ժամկետների խախտման հետ կապված բազմաթիվ խնդիրներ: Այդ բողոքների հիմնական բովանդակությունն այն է, որ քրեական գործերի նախաքննությունը կամ դատաքննությունն անընդհատ անհիմն պատճառներով ձգձգվում են³²:

Նշենք, որ վերջին տարիներին արձանագրվել է առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարաններում ստացված գործերի կտրուկ աճ: Այսպես՝ միայն քրեական գործերի հաշվարկով 2015 թվականի ընթացքում ստացվել է 4476 քրեական գործ, 2016 թվականի ընթացքում 4599 քրեական գործ, 2017 թվականի ընթացքում 5027 քրեական գործ: Այսինքն՝ ողջամիտ ժամկետների պահպանման առումով կարևոր հարց է նաև դատավորների ողջամիտ ծանրաբեռնվածության հարցը: Ընդ որում, որևէ օրենսդրական ակտ չի տալիս ողջամիտ ծանրաբեռնվածության հստակ եղանակներն ու չափորոշիչները: Այ-

նուամենայնիվ, խնդրի լուծման ինստիտուցիոնալ քայլերից էր Երևան քաղաքում առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության մեկ դատարանի ստեղծումը, որի դատական տարածքը Երևան քաղաքի տարածքն է: Մեկ դատարան ստեղծելու հիմնական նպատակներից մեկը դատական գործերի հավասարաչափ բաշխման արդյունքում Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի բոլոր դատավորների հավասարաչափ ծանրաբեռնվածությունն ապահովելն է: Հաջորդ ինստիտուցիոնալ քայլերից է առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանների դատավորների ոչ ֆիքսված թվակազմը:

Օրենսդրական և ինստիտուցիոնալ բացթողումները մեզանում հանգեցնում են գործերի քննության ժամկետների անհարկի ձգձգումների և ողջամիտ ժամկետներում գործերի քննության սկզբունքի զանգվածային ոտնահարումների:

Ելնելով կատարված ուսումնասիրություններից, առաջարկում ենք ողջամիտ ժամկետի վերաբերյալ քրեադատավարական ու դատական օրենսգրքերում հստակեցնել ողջամիտ ժամկետի որոշման/զննատման/ չափորոշիչները՝ ամրագրելով որ.

- դատավորները և դատախազները պարտականություն ունեն երաշխավորելու քրեական վարույթի իրականացումը, որում իրենք ներգրավված են /պատշաճ ջանասիրության պահանջի սահմանում/: Պատշաճ ջանասիրության սկզբունքի ամրագրումը կպարտավորեցնի դատավորներին և դատախազներին ավելի պատասխանատու մոտենալ գործը ընթացքի և էլքի նկատմամբ,

- Բարձրագույն դատական խորհուրդն ուղենիշային տևողության նորմերը սահմանելիս պետք է ուշադրություն դարձնի նմանատիպ գործերով ողջամիտ ժամկետի սահմանների ուրվագծմանը,

- ողջամիտ ժամկետի խախտումը կարող է հանգեցնել քրեական վարույթի դադարեցման: Այս իրավական հիմքը հստակ պետք է ամրագրել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում,

- ողջամիտ ժամկետի խախտման սպառնալիքի դեպքում համապատասխան իրավասու մարմիններին դիմում ներկայացնելու ինստիտուտը /գործի քննությունն արագացնելու

³¹ Տե՛ս

<https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/21342>:

³² Տե՛ս

<http://www.ombuds.am/resources/ombudsman/uploads/files/publications/b5220dd0b83b420a5ab8bb037a1e02ca.pdf>:

լու վերաբերյալ դիմումի ներկայացում/։ Այստեղ խոսքը գնում է ոչ թե, նախաքննության ժամկետի երկարացման վերաբերյալ քննիչի կողմից դատախազին ուղղված պատճառաբանական որոշման, այլ ձգձգման սպառնալիքի հիմքերի վերացման մասին։ Վերոհիշյալ առաջարկությունները, կարծում ենք, Բարձրագույն դատական խորհուրդը կարող է հաշվի առնել գործի քննության միջին ուղենիշային տևողության չափանիշները մշակելիս՝ ըստ դատական օրենսգրքով սահմանված պարտավորության։

Հարկ ենք համարում նաև նշել, որ քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված նախաքննության ավարտի երկամսյա ժամկետի վերաբերյալ անհրաժեշտ է որոշ սահմանափակումներ նախատեսել։ Մասնավորապես, երկամսյա ժամկետը վերջնական չէ և կարող է օրենքով սահմանված կարգով երկարացվել։ Մեկ անգամից ավելի նախաքննության երկարաձգումը կարող է հանգեցնել նախաքննության ժամկետի անընդհատ երկարացման։ Վերջինս մեծացնում է անձի անընդհատ քրեական հետապնդման տակ մնալու վտանգը։ Ոստի գտնում ենք, որ

- **ողջամիտ ժամկետն ակնհայտ խախտած իրավասու մարմինների համար պետք է նախատեսել պատասխանատվություն։ Ակն-**

հայտության սահմանումը դժվարագույն գործընթացներից է, սակայն կոնկրետ ժամկետներից ոչ ողջամիտ ձգձգումն ու շեղումը կարող է բնորոշվել ողջամիտ ժամկետի սահմանները բնորոշելով։ Իսկ ակնհայտ խախտած իրավասու մարմինների պատասխանատվությունը կարող է լինել վարչականից ընդհուպ քրեական պատասխանատվություն։

Բացի չափորոշիչների ամրագրումներից, անհրաժեշտ է նաև նախատեսել գործերի քննության սլանավորման հստակ համակարգը, դատական քարտեզի մոդեռնիզացումը, ինչպես նաև ողջամիտ ծանրաբեռնվածության օրենսդրական չափորոշիչների և գործերի մշտադիտարկման հնարավորության ամրագրումը, գործի ընթացքի նկատմամբ դատական հսկողության, ուշացումները կանխորոշելուն ուղղված միջոցների և ձգձգումների նվազեցման մեխանիզմների սահմանումը։

Ողջամիտ ժամկետի քրեադատավարական ամրագրումն ու իրավակիրառ մարմինների կողմից վերջինիս պահպանումը նպաստում է յուրաքանչյուրի արդար դատաքննության իրավունքի իրականացմանն ու իրավական անորոշության վերացմանը, ինչպես նաև ընդհանուր առմամբ արդարադատության նկատմամբ հանրային վստահության վերականգնմանը։